

ANNA I. BRZEZIŃSKA, TOMASZ CZUB

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University, Poznań
e-mail: aibrzez@amu.edu.pl

KONRAD PIOTROWSKI

Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie
Educational Research Institute, Warsaw

Statusy tożsamości a style tożsamości i funkcjonowanie emocjonalne uczniów szkół zawodowych¹

Identity statuses and identity styles and emotional functioning among vocational schools students

Abstract: The aim of the study was to analyze differences in respect of identity processing styles, shame and guilt proneness, and difficulties in emotion regulation among individuals in late adolescence with different identity statuses. The participants were 971 students from different types of vocational schools, including: (1) basic vocational schools ($n = 271$), technical secondary schools ($n = 447$), and specialized secondary schools ($n = 253$). Analysis of the results showed that the distribution of six empirically distinguished (on the basis of cluster analysis) identity statuses among the students from the three investigated types of schools varied. Identity statuses also differentiated the results of other investigated variables. Individuals with identity achievement and foreclosure used more adaptive identity styles, had a lower level of shame proneness and a lower level of difficulties in emotion regulation than individuals with diffused diffusion and carefree diffusion statuses. The results have been analyzed from the perspective of cognitive and emotional determinants of identity formation. Limitations of the study and suggestions for further research have also been presented.

Keywords: adolescence, identity status, identity style, emotion regulation, guilt proneness, shame proneness, vocational school

Słowa kluczowe: adolescencja, skłonność do wstydu, skłonność do poczucia winy, regulacja emocji, status tożsamości, styl tożsamości, szkoła zawodowa

WPROWADZENIE

Radzenie sobie z kryzysem tożsamości to jedno z najważniejszych zadań rozwojowych, przed jakim stoją młodzi ludzie w okresie adolescencji (Erikson, 2000). Przebieg tego procesu zależy zarówno od kontekstu, w jakim się odbywa, jak i od wyposażenia jednostki, które

kształtuje się w trakcie całego jej dotychczasowego życia, i to już od wczesnego dzieciństwa. W prezentowanych badaniach sprawdzano, jaką rolę w formowaniu tożsamości odgrywają charakterystyczne dla jednostki społeczno-poznawcze style radzenia sobie z problemami tożsamościowymi, osobowościowe predyspozycje do odczuwania emocji

samoświadomościowych – wstydu i poczucia winy – oraz zdolność do regulacji własnych emocji. Sprawdzano również, czy uczniowie rozmaitych szkół zawodowych różnią się od siebie statusem tożsamości i poziomem innych badanych dyspozycji.

KONCEPCJA STATUSÓW TOŻSAMOŚCI

Tożsamość związana jest z posiadaniem określonej definicji własnej osoby, tj. złożonego i dostępnego jednostce konglomeratu osobistych przymiotów, za pomocą którego potrafi ona zidentyfikować samą siebie oraz odróżnić siebie od innych osób. Prekursor badań empirycznych nad formowaniem tożsamości, James Marcia (1966), podkreślał szczególne znaczenie aktywności własnej jednostki w tym procesie, stwierdzając, że najlepsza droga do zbudowania stabilnej i adaptabilnej tożsamości wiedzie przez dokonywanie samodzielnych wyborów, popartych zdobyтым doświadczeniem. Twierdził, że w formowanie tożsamości zaangażowane są dwa procesy: (1) eksploracja prowadząca do doświadczania kryzysu dotychczas ukształtowanej tożsamości, ujawniająca się w rozpoznawaniu wariantów działania, stylów życia i stojących za nimi wartości oraz w eksperymentowaniu z rolami w różnych obszarach aktywności, i (2) zobowiązanie będące następstwem podjęcia decyzji i wyboru jednego z wcześniej rozpoznanych wariantów. Skrzyżowanie obu tych wymiarów pozwoliło mu na wyodrębnienie czterech różnych statusów tożsamości traktowanych jako wynik radzenia sobie przez jednostkę z kryzysem tożsamości. Status tożsamości osiągniętej (*identity achievement*) charakteryzują silne zobowiązania podjęte po okresie wzmożonej eksploracji; tożsamość moratoryjną (*moratorium*) cechuje aktualne zaangażowanie w eksplorację przy jednoczesnym braku silnych zobowiązań; dla tożsamości przejętej (*identity foreclosure*) typowe są silne zobowiązania podejmowane bez wcześniejszej eksploracji, tożsamość rozproszoną (*identity diffusion*) wyróżnia natomiast niewielkie zaangażowa-

nie w eksplorację oraz brak silnych zobowiązań. W założeniu Marcii (1966) te cztery statusy odzwierciedlają i w pełni pokrywają Eriksonowski wymiar „synteza – rozproszenie tożsamości” ze statusami osiągniętej i przejętej tożsamości znajdującymi się bliżej krańca reprezentującego syntezę oraz statusami moratorium i rozproszenia, bliższymi przeciwnego brzegu tego kontinuum.

Jak wykazał w swoich pracach Marcia (1980) oraz jak dowiedziono w setkach innych, powstałych w ciągu kolejnych lat opracowań (przegląd między innymi w pracach: Kroger, 2007; Meeus, 2011), w proces formowania tożsamości zaangażowane są różnorodne czynniki, takie jak między innymi relacje rodzinne (Schwartz i in., 2009), cechy osobowości (Luyckx i in. 2006b), funkcjonowanie w środowisku edukacyjnym (Berzonsky, Kuk, 2000) i zawodowym (Luyckx i in., 2010a), aktywność prospołeczna i religijność (Padilla-Walker i in., 2008). Najczęściej okazywało się, że osoby o statusie tożsamości osiągniętej odznaczają się najlepszym funkcjonowaniem psychospołecznym, a osoby o tożsamości rozproszonej – najgorszym.

W ostatnich latach koncepcja statusów tożsamości uległa znacznemu rozszerzeniu, między innymi w wyniku prac Luyckxa i współautorów (2008a), którzy zaprezentowali model pozwalający na bardziej precyzyjną analizę eksploracji i zobowiązania dzięki wyodrębnieniu ich specyficznych rodzajów. W modelu tym przyjmuje się, że mechanizm formowania tożsamości opisany przez Marcie (1966, 1980), zakładający, że podejmowanie zobowiązań następuje w rezultacie eksploracji wszcz, to tylko jeden z etapów procesu formowania tożsamości. Według badaczy belgijskich z zespołu Koena Luyckxa podjęte zobowiązania podlegają z kolei eksploracji w głąb, mającej na celu ocenę tego, w jakim stopniu są zgodne z oczekiwaniami i standardami jednostki, a następnie zachodzi proces identyfikacji ze zobowiązaniem, czyli uznania danego zobowiązania za własne. Badacze wyróżnili także wymiar eksploracji ruminacyjnej, która ma charakter dezadaptacyjny i związana jest z doświadczaniem trudności w podejmo-

waniu decyzji, a więc i w podejmowaniu zobowiązań i identyfikowaniu się z nimi. Wysoki poziom eksploracji ruminacyjnej może się wiązać z uporczywym powracaniem do tych samych wzorców zachowań pomimo ich wcześniejszej nieskuteczności i z trudnościami w zakresie podejmowania i identyfikowania się z zobowiązaniami. Badania weryfikujące tę koncepcję (m.in. Luyckx i in., 2008b; Schwartz i in., 2011) dostarczyły argumentów potwierdzających jej wartość.

Głównym obszarem naszego zainteresowania były osobowościowe korelaty statusu tożsamości: styl tożsamości, nasilenie tendencji do doświadczania wstydu i poczucia winy oraz poziom trudności w zakresie regulacji emocji. O ile kwestia związku statusów tożsamości i społeczno-poznawczych stylów tożsamości jest dość dobrze poznana, o tyle, jak dotąd, niewiele badań zostało poświęconych predyspozycjom do doświadczania emocji samoświadomościowych oraz znaczeniu zdolności do regulacji emocji w procesie formowania tożsamości. Włączenie do badań tych właściwości, których rozwój rozpoczyna się już w okresie wczesnego dzieciństwa, może istotnie rozszerzyć naszą wiedzę na temat uwarunkowań i mechanizmów radzenia sobie z kryzysem tożsamości w adolescencji.

STATUS TOŻSAMOŚCI A STYL TOŻSAMOŚCI

Społeczno-poznawcza koncepcja Michaela Berzonsky'ego (1989, 2011) jest jednym z modeli wyjaśniających różnice indywidualne w zakresie statusów tożsamości. Według Berzonsky'ego ludzie różnią się strategiami stosowanymi w procesie radzenia sobie z zadaniem, jakim jest rozwiązywanie kryzysu tożsamości oraz związanych z tym wyzwań. Zgodnie z klasyfikacją stylów zaproponowaną przez Berzonsky'ego osoby stosujące styl normatywny cechują się silną potrzebą poznawczego domknięcia, skłonnością do podejmowania wartości i przekonań od osób znaczących i dostosowywania się do zastanych reguł. Natomiast osoby, u których dominu-

je styl informacyjny, aktywnie angażują się w poszukiwanie informacji odnoszących się do Ja oraz w ich ocenę, mają szerokie zainteresowania, krytycznie podchodzą do napływających informacji, stosują strategie radzenia sobie z problemami skoncentrowane na zadaniu. Trzeci wyróżniony styl – dyfuzyjno-unikowy – cechuje osoby, które starają się unikać konfrontacji z problemami i bezpośrednio radzenia sobie z nimi, z trudem podejmują decyzje, a ich zachowanie zależne jest od bieżącej sytuacji i spostrzeganych oczekiwań innych osób. Badania przeprowadzone w różnych krajach pokazały, że style tożsamości są wyraźnie powiązane z wymiarami i statusami tożsamości zarówno u adolescentów, jak i w okresie wyłaniającej się dorosłości (m.in. Berzonsky i in., 1999; Berzonsky i in., 2011; Crocetti i in., 2012b; przegląd w: Berzonsky, 2011; Bosch, Card, 2012).

Styl normatywny i informacyjny najczęściej wiązały się (korelacje dodatnie) z wymiarami zobowiązań tożsamościowych, przy czym styl normatywny bardziej jest związany ze statusem tożsamości przejętej, w przypadku którego zakłada się, że podjęte zobowiązania są sztywne, a styl informacyjny częściej współwystępuje ze statusami tożsamości osiągniętej (zobowiązania poprzedzone są eksploracją i dokonywaniem przez jednostkę świadomych wyborów spośród dostępnych wariantów) i moratoryjnej (silne, aktualne zaangażowanie w eksplorację, często poprzedzające rozwój w kierunku statusu tożsamości osiągniętej). Styl dyfuzyjno-unikowy jest najczęściej stosowany przez osoby z tożsamością rozproszoną (niewielkie zaangażowanie w eksplorację oraz brak wyraźnych zobowiązań tożsamościowych), ale charakteryzuje również osoby ze statusem moratorium (Schwartz i in., 2000, 2013; Crocetti i in., 2013).

Zależności te znalazły potwierdzenie także w badaniach, w przypadku których analizowano związek stylów tożsamości i wymiarów tożsamości postulowanych przez Luyckxa i in. (2008a), w których stwierdzono (Wilson, 2011), że podejmowanie zobowiązań tożsamościowych oraz

eksploracja wszerz i w głąb korelowały dodatnio ze stylami normatywnym i informacyjnym, styl dyfuzyjno-unikowy korelował natomiast dodatnio przede wszystkim z wymiarem eksploracji ruminacyjnej. W analizie typologicznej, skoncentrowanej na statusach tożsamości, okazało się, że największe różnice między statusami tożsamości dotyczyły stylu dyfuzyjno-unikowego, który był w większym stopniu stosowany przez osoby o statusach związanych z niskimi poziomami tożsamościowych zobowiązań, takimi jak:

1. ruminacyjne moratorium (*ruminative moratorium*; wysokie natężenie wszystkich rodzajów eksploracji, niskie położenie na wymiarach zobowiązań; osoby mające taki status tożsamości skoncentrowane są na procesie eksploracji przy niewielkim zaangażowaniu w podejmowanie i identyfikację z zobowiązaniami);
2. rozproszone rozproszenie (*diffused diffusion*; wysoka eksploracja ruminacyjna, niskie położenie na wszystkich pozostałych wymiarach tożsamości; osoby o tym statusie tożsamości mają wyraźne kłopoty w radzeniu sobie z kryzysem tożsamości, stosują dezadaptacyjne strategie radzenia sobie z kwestiami tożsamościowymi mimo ich nieskuteczności);
3. beztroskie rozproszenie (*carefree diffusion*; niskie położenie na wszystkich wymiarach tożsamości; osoby te nie są skoncentrowane ani na eksploracji ani na podejmowaniu zobowiązań czy identyfikacji z nimi, jednocześnie sytuacja ta nie stanowi dla nich źródła wyraźnych trudności);
4. tożsamość niezróżnicowana (*undifferentiated*; umiarkowane, przeciętne położenie na wszystkich wymiarach tożsamości; osoby, u których żaden z wymiarów nie jest dominujący, co może być wskaźnikiem tego, że znajdują się w okresie przejściowym między statusami, albo że słabe jest u nich zaangażowanie w „pracę nad tożsamością”).

Osoby o statusie tożsamości osiągniętej (*achievement*; wysoka eksploracja wszerz i w głąb, wysokie podjęcie zobowiązań i identyfikacja ze zobowiązaniami, niska eksploracja ruminacyjna), które podjęły już stosowne zobowiązania oraz identyfikują się z nimi, jednocześnie nie zaprzestając poszukiwań oraz analizując, czy dotychczasowe zobowiązania są zgodne z ich oczekiwaniami, a także osoby o statusie tożsamości przejętej (*foreclosed*; niskie położenie na wszystkich wymiarach eksploracji, wysokie podjęcie i identyfikacja z zobowiązaniami), które mają sztywną strukturę osobowości, pasującą do aktualnych wymagań, lecz nieprzygotowaną do radzenia sobie w obliczu zmian – posługiwały się natomiast stylem dyfuzyjno-unikowym w wyrażnie mniejszym stopniu.

W związku z niewielką liczbą danych na temat relacji między modelami Luyckxa i współpracowników (2008a) oraz Berzonsky'ego (1989) istnieje duża potrzeba dalszych badań w tym obszarze. Założyliśmy, że lepsze zrozumienie relacji między tymi modelami będzie możliwe dzięki włączeniu w obszar analiz zmiennych związanych z emocjonalnym funkcjonowaniem osób w okresie dorastania.

STATUS TOŻSAMOŚCI A WSTYD, POCZUCIE WINY I REGULACJA EMOCJI

Spośród wielu różnorodnych emocji człowieka można wyróżnić kategorię emocji samoświadomościowych, wśród których szczególnie ważne i najczęściej uwzględniane w badaniach są emocje wstydu i poczucia winy (Lewis, 1971; Harder, Zalma, 1990; Tangney, Dearing, 2002; Lewis, 2008). Bardziej precyzyjna charakterystyka tych emocji zależna jest od rodzaju teorii, w której ramach są one ujmowane (Gilbert, 1998). W tym opracowaniu wstyd i poczucie winy rozumiane będą zgodnie ze sposobem ujmowania ich przez Hardera i Zalmę (1990), autorów metody wykorzystanej w prezentowanych badaniach.

Harder i Zalma, konstruując Kwestionariusz Uczuć Osobistych (PFQ-2), oparli się

na kryteriach różnicowania wstydu i poczucia winy, przedstawionych przez Helen Block Lewis (1971). W tym ujęciu zarówno wstyd, jak i poczucie winy wiążą się z negatywnym stosunkiem do siebie, który może przybierać postać umniejszania siebie czy uwłaczania sobie. Różnica pomiędzy nimi dotyczy głównie przedmiotu, na którym skoncentrowana jest jednostka w momencie doświadczania danej emocji. Wstyd skierowany jest na całość Ja jednostki, skutkując poczuciem braku wartości własnego Ja, podczas gdy poczucie winy skierowane jest na zachowanie jednostki, prowadząc do odczuwania żalu i wyrzutów sumienia związanych z tym, co jednostka wcześniej zrobiła. Wspomniani autorzy przyjmują, że mimo możliwych do opisanie różnic między wstydem i poczuciem winy emocje te w pewnej mierze pokrywają się z sobą, zarówno na poziomie subiektywnego doświadczenia, jak i w zakresie znaczenia klinicznego, co utrudnia różnicowanie ich w badaniu naukowym (Harder, Zalma, 1990).

Wstyd i poczucie winy doświadczane są przez wszystkich ludzi, autorzy jednak zakładają istnienie względnie trwałych indywidualnych skłonności do doświadczania każdej z tych emocji. Skłonności te rozwijają się, począwszy od okresu wczesnego dzieciństwa (Erikson, 2000; Lewis, 1992; Tangney, Dearing, 2002). Różnice w nasileniu wspomnianych skłonności decydują o większej lub mniejszej częstotliwości doświadczeń wstydu oraz poczucia winy u poszczególnych osób. W celu rozpoznania zakresu różnic między wstydem i poczuciem winy autorzy dokonali pomiaru cząstkowych korelacji między skłonnościami do doświadczania wstydu i poczucia winy a nasileniem różnych rodzajów zaburzeń psychicznych. Ustalono w ten sposób specyficzne dla każdej z tych emocji związki z psychopatologią. Wstyd „oczyszczony” z wpływu poczucia winy jest silniej związany z wymiarami depresji, zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych oraz lęku fobicznego, wolne od wstydu poczucie winy wykazuje natomiast silniejsze związki z somatyzacją, psychotyzyzmem oraz wrogością (Harder i in., 1992).

Z wcześniej przeprowadzonych analiz teoretycznych można wnioskować, że spośród emocji samoświadomościowych to wstyd jest czynnikiem szczególnie zaburzającym formowanie tożsamości (Brzezińska i in., 2012; Czub, Brzezińska, 2013). Analizy te były jednak oparte na założeniu, że wstyd jest emocją całkowicie odmienną od poczucia winy.

Z przedstawionych wyżej rozważań wynika, że związków między emocjami samoświadomościowymi a rozwojem tożsamości nie można rozpatrywać w oderwaniu od rodzaju metody wykorzystywanej w badaniach. Zastosowanie metody PFQ-2 skłania do przyjęcia założenia, że zarówno skłonność do wstydu, jak i skłonność do poczucia winy mogą zakłócająco oddziaływać na przebieg i rezultaty procesu rozwoju tożsamości, lecz sposób oddziaływania każdej z tych emocji może być różny. Dostępna liczba danych na temat relacji między rozwojem tożsamości a emocjami samoświadomościowymi jest niewielka. Piotrowski (2013) stwierdził, że skłonność do doświadczania wstydu dodatnio wiąże się ze wszystkimi wymiarami eksploracji postulowanymi przez Luyckxa i zespół (2008a), a ujemnie z wymiarami podejmowania zobowiązań oraz identyfikacji z zobowiązaniami, skłonność zaś do doświadczania poczucia winy wiąże się dodatnio z trzema wymiarami eksploracji, podczas gdy nie zaobserwowano związków tego wymiaru z wymiarami zobowiązań. W przypadku statusów tożsamości wyraźne różnice wystąpiły między statusami tożsamości rozproszonej i moratoryjnej, a więc statusami związanymi z niskimi poziomami zobowiązań, w przypadku których uzyskano wysokie wyniki na wymiarze skłonności do doświadczania wstydu, a statusami tożsamości przejętej i osiągniętej, w przypadku których te wyniki były niższe. Skutek w wypadku skłonności do doświadczania poczucia winy był podobny, choć słabszy.

Rozpoznano też dodatni związek skłonności do wstydu i skłonności do ruminacji (Orth i in., 2006), a druga z nich została już wcześniej zidentyfikowana jako czynnik związany z problemami w podejmowaniu zobowiązań (Luyckx i in., 2008a). W innych badaniach

(Lutwak i in., 1998) stwierdzono, że skłonność do doświadczania wstydu wiązała się z częstszym posługiwaniem się dyfuzyjno-unikowym stylem tożsamości, podczas gdy poczucie winy dodatkowo wiązało się ze stylem informacyjnym. Trzeba jednak odnotować, że w tym badaniu pomiaru emocji samoświadomościowych dokonywano, używając metody TOSCA-3 (Tangney i in., 2000), opartej na odmiennych podstawach teoretycznych niż wspomniany wcześniej kwestionariusz PFQ-2. Tamara Ferguson i Susan Crowley (1997), korzystając z metody analizy macierzy wielu cech – wielu metod, ustaliły, że kwestionariusze TOSCA i PFQ są miarami jakościowo odmiennego konstruktów poczucia winy. Stwierdziły również, że konstrukty wstydu w przypadku tych dwóch metod pokrywają się z sobą znaczeniowo.

Związek skłonności do doświadczania wstydu i poczucia winy z rozwojem tożsamości powinien być rozpatrywany w kontekście zdolności jednostki do regulacji emocji (Brzezińska i in., 2012; Czub, Brzezińska, 2013). Regulacja emocji, czyli świadome i nieświadome działania związane z monitorowaniem, oceną i modyfikowaniem doświadczeń emocjonalnych, jest uważana za kompetencję, która stanowi podstawę radzenia sobie z wieloma zadaniami rozwojowymi w trakcie życia, mając swoje początki w jakości relacji z opiekunami we wczesnym dzieciństwie (Diamond, Aspinwall, 2003). Początkowo niemowlęta potrzebują opiekunów do regulowania własnego stanu emocjonalnego, a w następnych latach internalizują te zdolności i uczą się z nich samodzielnie korzystać, a na przebieg tego procesu wpływa dostępność opiekunów, ich wrażliwość i umiejętności w zakresie regulowania własnych emocji (Cooper i in., 1998). Kompetencje w zakresie regulacji emocji już od okresu wczesnego dzieciństwa są zmienną pośredniczącą między doświadczaniem negatywnych emocji i ich negatywnymi skutkami, i to zarówno wśród osób doświadczających problemów psychicznych, jak i osób zdrowych (Blair i in., 2004; Gupta i in., 2008; Laible i in., 2010; Schoenleber, Berenbaum, 2012).

W badaniach nad związkiem wymiarów regulacji emocji i rozwoju tożsamości w okresie adolescencji i wyłaniającej się dorosłości (Jankowski, 2013) wykazano, że osoby ze statusem moratorium charakteryzowały się niższą zdolnością do regulacji emocji niż osoby z tożsamością przejętą, ale ogólna siła związku pomiędzy tymi konstruktami była niewielka (por. też: Crocetti i in., 2012b). W badaniach nad strategiami radzenia sobie (Luyckx i in., 2012) wykazano z kolei, że strategia unikowa, związana z niską zdolnością do regulacji emocji (Cabral i in., 2012), łączyła się dodatkowo z eksploracją ruminacyjną, czyli wymiarem tożsamości uwarunkowanym trudnościami w procesie radzenia sobie z kryzysem tożsamości. Osoby, u których w procesie rozwoju w okresie dzieciństwa ukształtowała się duża sprawność w zakresie regulacji emocji, wydają się wyposażone w bardzo ważną kompetencję. Kompetencja ta w okresie adolescencji związanej z wieloma, i to różnorodnymi, wyzwaniem i koniecznością eksplorowania nowych obszarów aktywności może wspomagać radzenie sobie w sposób satysfakcjonujący z realizowaniem najważniejszego zadania rozwojowego w tym okresie życia, jakim jest formowanie tożsamości grupowej i indywidualnej. W związku z wieloma dotychczasowymi badaniami dotyczącymi znaczenia wstydu, poczucia winy i regulacji emocji w procesie formowania tożsamości w prezentowanych tu badaniach postanowiono zwerfikować założenia dotyczące zależności między tymi zmiennymi oraz zintegrować istniejące dane na ten temat.

PYTANIA BADAWCZE I HIPOTEZY

Celem prezentowanych badań było poszukiwanie odpowiedzi na cztery pytania.

1. Jakie statusy tożsamości występują w grupie adolescentów, którzy są uczniami różnych typów szkół zawodowych?

W badaniach opartych na modelu podwójnego cyklu formowania tożsamości statusy tożsamości są wyodrębniane metodą empiryczną opartą na analizie skupień (Gore, 2000).

W większości badań za najlepsze uznawano rozwiązanie sześcioklasterowe (m.in. Luyckx i in., 2008a; Schwartz i in., 2011), w którym wyróżniono następujące skupienia/statusy: osiągnięcie tożsamości (wysokie wyniki na wymiarach zobowiązań i eksploracji adaptacyjnej, tj. eksploracji wszerej i w głąb, oraz niskie na wymiarze eksploracji ruminacyjnej); przejęcie tożsamości (wysokie wyniki na wymiarach zobowiązań i niskie na wszystkich trzech wymiarach eksploracji); ruminacyjne moratorium (wysokie wyniki na wszystkich wymiarach eksploracji i niskie na wymiarach zobowiązań); rozproszone rozproszenie (wysokie wyniki na wymiarze eksploracji ruminacyjnej i niskie na pozostałych wymiarach); beztrojskie rozproszenie (niskie wyniki na wszystkich wymiarach tożsamości) oraz niezróżnicowanie tożsamości (przeciętne/umiarkowane wyniki na każdym z wymiarów). Takie założenie przyjęto także w prezentowanych badaniach (**hipoteza 1**). Istnieją również doniesienia, w których wyodrębniana liczba skupień jest mniejsza (Luyckx i in., 2010a; Piotrowski, 2013). W związku z pewnymi rozbieżnościami trudno o jednoznaczne przewidywania dotyczące liczby statusów tożsamości występujących wśród uczniów szkół zawodowych. Uzyskanie danych na ten temat było jednym z celów przeprowadzonych badań.

2. Czy istnieją różnice między osobami o różnych statusach tożsamości pod względem wykorzystywanych przez te osoby stylów tożsamości?

Na podstawie wcześniejszych badań, których wyniki zaprezentowano powyżej, założono, że (**hipoteza 2**) osoby o statusach tożsamości związanych z wysokimi wynikami na wymiarach zobowiązań (statusy tożsamości przejętej i osiągniętej) będą w większym stopniu niż osoby o pozostałych statusach stosowały normatywny i informacyjny styl tożsamości, a w mniejszym stopniu styl dyfuzyjno-unikowy. Przewidywano, że styl dyfuzyjno-unikowy będzie najsilniej związany ze statusami rozproszenia tożsamości, zwłaszcza z rozproszonym rozproszeniem, a w mniejszym stopniu ze statusem ruminacyjnego moratorium. W odniesieniu do statusu niezróżnicowania

tożsamości przewidywano, że wyniki uzyskiwane na wymiarach stylów tożsamości będą przybierały wartości zbliżone do średniej.

3. Czy istnieją różnice między osobami o różnych statusach tożsamości pod względem skłonności do doświadczania wstydu i poczucia winy?

Na podstawie analizy teoretycznej oraz przeprowadzonych dotychczas badań założono, że (**hipoteza 3**) wyniki w zakresie obu wymiarów zobowiązań tożsamościowych będą pozostawały w ujemnej korelacji ze skłonnością do doświadczania zarówno wstydu, jak i poczucia winy. Konsekwentnie przewidywano więc, że najniższe poziomy skłonności do wstydu i poczucia winy charakteryzować będą osoby o statusach tożsamości osiągniętej oraz przejętej, a ich najwyższe wartości wystąpią wśród osób o statusach rozproszenia tożsamości (rozproszone rozproszenie, beztrojskie rozproszenie) oraz ruminacyjnego moratorium. Dodatkowo spodziewano się, że (**hipoteza 4**) najwyższy poziom skłonności do wstydu będzie związany z innym statusem niż najwyższy poziom skłonności do poczucia winy.

4. Czy istnieją różnice między osobami o różnych statusach tożsamości pod względem kompetencji do regulacji emocji?

W badaniach Jankowskiego (2013) wykazano, że problemy w zakresie regulacji emocji wiążą się dodatnio z wymiarem eksploracji ruminacyjnej oraz ujemnie z obydwojma wymiarami zobowiązania. Biorąc pod uwagę te powiązania, jak również wyniki uzyskane przez Luyckxa i współpracowników (2012), założono, że (**hipoteza 5**) najniższa ogólna zdolność do regulacji emocji wystąpi u osób o statusach związanych z wysoką eksploracją ruminacyjną, tj. u osób z rozproszonym rozproszeniem tożsamości oraz ruminacyjnym moratorium. Najwyższego poziomu zdolności do regulacji emocji oczekiwano natomiast u osób o statusie tożsamości osiągniętej i przejętej. Sformułowane dotąd przewidywania dotyczą związków między ogólnym wskaźnikiem kompetencji w zakresie regulacji emocji a statusami tożsamości. W opisywanych badaniach konstrukt regulacji emocji był jednak ujmowany wielowymiarowo (za: Gratz,

Roemer, 2004). Przewidywano, że (**hipoteza 6**) wielowymiarowa analiza kompetencji regulacji emocji może być pomocna w różnicowaniu statusów tożsamości, w przypadku których zarejestrowane zostaną podobne poziomy poszczególnych stylów tożsamości lub tendencji do doświadczania emocji samoświadomościowych. Założono, że w przypadkach takiego podobieństwa różne położenie na wymiarach regulacji emocji pomoże w wyjaśnieniu różnic w przebiegu procesu formowania się tożsamości.

Poza omówionymi już głównymi problemami badawczymi poszukiwano również związków między statusami tożsamości i wybranymi zmiennymi społeczno-demograficznymi. Jedną z istotnych zmiennych w tym wypadku był rodzaj szkoły, do jakiej uczęszczaly osoby badane. W kilku badaniach nad tożsamością (Roker, Banks, 1993; Lannegrand-Willems, Bosma, 2006) wykazano istnienie różnic między uczniami różnych typów szkół. W polskich badaniach (Piotrowski, 2013), w których udział brali między innymi uczniowie różnych typów szkół ponadpodstawowych, stwierdzono, że uczniowie gimnazjów odznaczali się wyższą eksploracją ruminacyjną oraz niższymi wynikami na wymiarach podjęcia zobowiązań i identyfikacji z zobowiązaniami niż uczniowie zasadniczych szkół zawodowych oraz techników. Jednym z celów prowadzonych badań była weryfikacja tych obserwacji w innej grupie osób badanych.

Metoda

Osoby badane

W badaniach wzięło udział 971 uczniów z sześciu zespołów szkół zawodowych w Poznaniu: (1) uczniowie 3-letnich zasadniczych szkół zawodowych ($n = 271$; wiek $M = 17.50$; $sd = .99$), (2) uczniowie 4-letnich techników ($n = 447$; wiek $M = 16.95$; $sd = .89$), (3) uczniowie 3-letnich liceów profilowanych ($n = 253$; wiek $M = 17.43$; $sd = .84$). Badani brali udział w badaniach podłużnych, realizowanych przez Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prezentowane wyniki pochodzą z pierwszego pomia-

ru, zrealizowanego w semestrze zimowym roku szkolnego 2012/2013. W projekcie badań zaplanowanych zostało sześć pomiarów, a sam projekt zakończy się w roku 2015.

W badanej próbie znalazło się 495 kobiet (51.1%) oraz 473 mężczyzn (48.9%). Badani najczęściej byli mieszkańcami Poznania (43.3%), 33% badanych mieszkało na wsi, 15% w miastach do 50 tys. mieszkańców, 9% w miastach od 50 do 100 tys. mieszkańców. 91% uczestników badania mieszkało z rodzicami, pozostałe osoby mieszkały najczęściej w bursie/internacie lub z innymi (niż rodzice) członkami rodziny. 42.2% matek oraz 52.2% ojców osób badanych miało wykształcenie podstawowe lub zawodowe, 38.7% matek oraz 30.3% ojców miało wykształcenie średnie, a wykształceniem wyższym legitymowało się odpowiednio 19.2% matek oraz 17.5% ojców. W momencie badania 21.3% matek i 10.1% ojców nie pracowało zawodowo.

Narzędzia badawcze

Wymiary tożsamości. Zastosowano Skalę Wymiarów Rozwoju Tożsamości w polskiej adaptacji (DIDS/PL) (Brzezińska, Piotrowski, 2010), która pozwala na pomiar położenia jednostki na pięciu wymiarach tożsamości (Luyckx i in., 2008a): (1) podejmowanie zobowiązania (PZ): zakres, w jakim jednostka dokonała wyborów i zobowiązań co do kwestii ważnych dla rozwoju tożsamości (np. *Podjąłem już ostatecznie decyzję na temat kierunku, w którym chcę w swoim życiu podążać*), (2) identyfikacja z zobowiązaniem (IZ): stopień, w jakim jednostka identyfikuje się z dokonanymi wyborami i podjętymi zobowiązaniami (np. *Moje plany na przyszłość pasują do moich prawdziwych zainteresowań i wartości*), (3) eksploracja wszerej (EW): zakres, w jakim jednostka poszukuje różnych opcji w odniesieniu do swoich celów, wartości i przekonań (np. *Dużo myślę nad tym, w jakim kierunku chciałbym w swoim życiu podążać*), (4) eksploracja w głąb (EG): pogłębiona ocena już podjętych decyzji i dokonanych wyborów, czyli już podjętych zobowiązań, w celu stwierdzenia stopnia, w jakim

spełniają one osobiste standardy (np. *Rozmyślam o tym, czy moje plany na przyszłość, do których dążę, wiążą się z tym, czego naprawdę chcę*), (5) eksploracja ruminacyjna (ER): natężenie obaw jednostki i doświadczanie przez nią problemów w angażowaniu się w ważne dla rozwoju tożsamości obszary (np. *Mam wątpliwości dotyczące tego, co naprawdę chcę w życiu osiągnąć*).

Narzędzie składa się z 25 stwierdzeń (po 5 na każdą ze skal), ale z powodu niskiej mocy dyskryminacyjnej usunięto w toku analiz jeden item ze skali ER (*Trudno mi przestać myśleć o tym, w jakim kierunku chciałbym w życiu podążać*), który miał negatywny wpływ na wartość współczynnika rzetelności. Średnie natężenie ER zostało więc obliczone na podstawie czterech pozostałych itemów. Każda pozycja była oceniana na skali od 1 (*zdecydowanie nie*) do 6 (*zdecydowanie tak*), przy czym im wyższy wynik, tym wyższe natężenie, odpowiednio eksploracji lub zobowiązania. Struktura czynnikowa narzędzia w badanej próbie była akceptowalna [wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej: $\chi^2(242) = 1400.38$; CFI = .90; RMSEA = .07], współczynnik alfa-Cronbacha dla poszczególnych skal wyniósł w całej próbie odpowiednio: .72, .67, .82, .90 i .82.

Style tożsamości. Do pomiaru stylów tożsamości użyto *Inwentarza stylów tożsamości* (ISI-4; Smits, 2009; Luyckx i in., 2010b) w polskiej adaptacji (Senejko, 2010). Narzędzie pozwala na pomiar trzech orientacji społeczno-poznawczych, związanych z różnorodnym przetwarzaniem problemów tożsamościowych, tzw. stylów tożsamości: (1) styl informacyjny – charakteryzuje osoby, które są autorefleksyjne, eksplorują otoczenie, chcą lepiej poznać siebie i aktywnie poszukują informacji odnoszących się do Ja (np. *Gdy stoję przed ważną decyzją życiową, zanim dokonam wyboru, biorę pod uwagę różne punkty widzenia*), (2) styl normatywny – charakteryzuje osoby, które przejmują oczekiwania, wartości, przepisy roli czy zachowania od znaczących dla nich osób, a ich głównym celem jest ochrona tak ukształtowanych poglądów na życie (np. *Dążę do osiągnięcia ce-*

łów, które przede mną stawiają moja rodzina i przyjaciele), (3) styl dyfuzyjno-unikowy – charakteryzuje się zwlekaniem, odsuwaniem podejmowania problemów na później, niechęcią do konfrontowania się, akceptacji i radzenia sobie z nieprzyjemnymi sytuacjami, problemami osobistymi i konfliktami tożsamościowymi (np. *Kiedy muszę podjąć ważną decyzję życiową, staram się ją odwlekać tak długo, jak to tylko możliwe, żeby zobaczyć, co się stanie*).

Ze względu na warunki badania wymagające oszczędności czasu przygotowano wersję skróconą narzędzia, wybierając 13 itemów (styl informacyjny – 5 pozycji, styl normatywny – 4 pozycje, styl dyfuzyjno-unikowy – 4 pozycje), które w polskich badaniach (Senejko, 2010) miały najwyższe wartości ładunków czynnikowych. Wszystkie pozycje były oceniane na skali od 1 (*zdecydowanie nie*) do 5 (*zdecydowanie tak*). Struktura czynnikowa tak przygotowanego narzędzia w badanej próbie była akceptowalna [wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej: $\chi^2(62) = 234.13$; CFI = .91; RMSEA = .05], współczynnik alfa-Cronbacha dla poszczególnych stylów wyniósł w całej próbie odpowiednio: .74, .63, .57.

Emocje samoświadomościowe. W celu oceny skłonności do doświadczania emocji samoświadomościowych zastosowano *Kwestionariusz uczuć osobistych* (PFQ-2; Harder, Zalma, 1990) w polskiej adaptacji (Czub, 2012a). Narzędzie pozwala na pomiar dwóch wymiarów – skłonności do doświadczania wstydu i skłonności do poczucia winy. Osoba doświadczająca wstydu może czuć się bezsilna, sparaliżowana, wściekła, zakłopotana lub upokorzona, może też się czerwienić i przez cały czas czuje, że jest w centrum uwagi. Doświadczenie wstydu wiąże się również z poczuciem, że istnieje zagrożenie bycia psychicznie odrzuconym przez silniejszych „innych”, gotowych do wyśmiewania lub drwin. Poczucie winy wiąże się z kolei z postrzeganiem siebie jako posiadającego kontrolę nad zachowaniem, które doprowadziło do czucia się winnym. Osoba doświadczająca poczucia winy odczuwa wyrzuty sumienia i żałuje tego, co zrobiła.

Polska wersja narzędzia składa się z 19 pozycji zawierających nazwy różnych emocji (wstyd – 7 pozycji, np. *czuję się upokorzony, odczuwam zakłopotanie*; poczucie winy – 6 pozycji, np. *mam wyrzuty sumienia, żaluję własnych słów lub tego, co zrobiłem*; oraz 6 pozycji maskujących, np. *jestem z siebie zadowolony, czuję wściekłość*), a badani pytani są o to, jak często doświadczają tych stanów emocjonalnych, od 1 – *nigdy*, do 5 – *prawie cały czas*. Struktura czynnikowa narzędzia w badanej próbie była zadowalająca [wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej: $\chi^2(64) = 303.92$; CFI = .95; RMSEA = .06], współczynnik alfa-Cronbacha dla wstydu wyniósł .86, a dla winy .82.

Regulacja emocji. W celu oceny kompetencji do regulacji emocji zastosowano *Kwestionariusz trudności w regulacji emocji* (DERS; Gratz, Roemer, 2004) w polskiej adaptacji (Czub, 2012b). Narzędzie w polskiej wersji składa się z 23 pozycji i służy do badania sześciu różnych rodzajów trudności, jakich ludzie doświadczają w procesie regulacji własnych emocji: (1) nieakceptowanie reakcji emocjonalnych („nieakceptowanie” – 4 pozycje, np. *Kiedy jestem zdenerwowany, czuję się winny z powodu swoich uczuć*), (2) trudności w realizacji zachowań ukierunkowanych na cel („cel” – 4 pozycje, np. *Kiedy jestem zdenerwowany, trudno mi dokończyć rozpoczętą pracę*), (3) trudności w kontroli impulsów („impulsy” – 4 pozycje, np. *Kiedy jestem zdenerwowany, jest mi trudno kontrolować swoje zachowanie*), (4) braki w świadomości emocji („świadomość” – 3 pozycje, np. *Zwracam uwagę na to, co czuję*), (5) ograniczony dostęp do strategii regulacji emocji („strategie” – 5 pozycji, np. *Kiedy jestem zdenerwowany, to wydaje mi się, że nie mogę nic zrobić, aby poczuć się lepiej*), (6) braki w rozumieniu emocji („rozumienie” – 3 pozycje, np. *Nie mam pojęcia, jak się czuję*).

Im wyższy wynik uzyskuje jednostka, tym poważniejsze są jej trudności w regulacji emocji na określonym wymiarze. Możliwe jest także obliczenie wyniku ogólnego (DERS ogólny) na podstawie wszystkich pozycji kwestionariusza, który określa całkowi-

ty poziom trudności w regulacji emocji. Osoby badane oceniają poszczególne pozycje kwestionariusza na skali od 1 – *niemal nigdy*, do 5 – *niemal zawsze*. Struktura czynnikowa narzędzia w badanej próbie była zadowalająca [wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej: $\chi^2(215) = 872.29$; CFI = .94; RMSEA = .06], współczynnik alfa-Cronbacha dla poszczególnych skal wyniósł w całej próbie odpowiednio: .77, .88, .92, .64, .87, .67, a dla wyniku ogólnego .91.

WYNIKI BADAŃ

Wymiary tożsamości i ich korelaty

W tabeli 1 zaprezentowano korelacje *r*-Pearsona pomiędzy wymiarami tożsamości a pozostałymi badanymi zmiennymi. Oba wymiary zobowiązań oraz wymiary eksploracji wszcz i w głąb korelowały dodatnio, a eksploracja ruminacyjna ujemnie z informacyjnym i normatywnym stylem tożsamości. Styl dyfuzyjno-unikowy był z kolei ujemnie związany z wymiarami zobowiązań, a dodatnio z eksploracją ruminacyjną. Skłonność do doświadczania obydwu emocji samoświadomościowych korelowała dodatnio ze wszystkimi wymiarami eksploracji (najsilniej z eksploracją ruminacyjną) oraz ujemnie z wymiarami zobowiązań.

Statusy tożsamości w badanej grupie

W tym, jak również we wcześniejszych naszych badaniach (np. Piotrowski, 2013), przyjęto empiryczną strategię wyodrębniania statusów tożsamości przez zastosowanie dwustopniowej procedury analizy skupień (Gore, 2000). Przed przystąpieniem do zasadniczej części procedury usunięto przypadki odstające: 9 jednozmiennowych (wyniki powyżej lub poniżej trzeciego odchylenia standardowego od średniej na którymkolwiek z pięciu wymiarów tożsamości) oraz 10 wielozmiennowych (duża odległość *d*-Mahalanobisa; $p < .001$). W pierwszym kroku przeprowadzono hierarchiczną analizę skupień metodą Warda (jako miarę niepodobieństwa stosując kwadrat odle-

Tabela 1. Korelacje między wymiarami tożsamości a stylami tożsamości, wstydem, winą i wymiarami regulacji emocji

Zmienne		PZ	IZ	EW	EG	ER
ISI-4	styl informacyjny	.21***	.29***	.33***	.34***	-.07*
	styl dyfuzyjno-unikowy	-.46***	-.45***	.01	-.02	.48***
	styl normatywny	.25***	.29***	.17***	.22***	-.15***
PFQ-2	wstyd	-.28***	-.32***	.12***	.09**	.34***
	poczucie winy	-.16***	-.20***	.18***	.17***	.25***
DERS	nieakceptacja	-.11***	-.15***	.18***	.16***	.22***
	cel	-.21***	-.24***	.13***	.14***	.27***
	impulsy	-.15***	-.18***	.01	.01	.18***
	świadomość	-.17***	-.23***	-.22***	-.23***	0,08*
	strategie	-.19***	-.21***	.18***	.16***	.29***
	rozumienie	-.24***	-.25***	.09**	.08*	.28***
	wynik ogólny	-.25***	-.29***	.10**	.10**	.33***

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

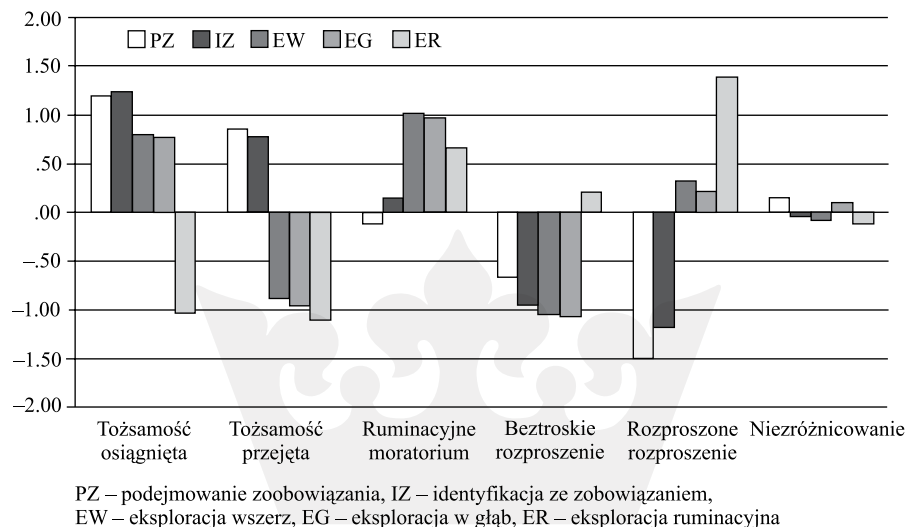
PZ – podejmowanie zobowiązania, IZ – identyfikacja ze zobowiązaniem, EW – eksploracja wszcz, EG – eksploracja w głąb, ER – eksploracja ruminacyjna

głości euklidesowej) i wyodrębniając kolejno trzy, cztery, pięć, sześć oraz siedem skupień, które następnie oceniono pod względem ich trafności teoretycznej (Luyckx i in., 2008a), kryterium „ekonomicznego” (każde skupienie musiało się odznaczać różną konfiguracją wymiarów, a nie jedynie ich różnym natężeniem) oraz procentu wariacji poszczególnych wymiarów wyjaśnianych przez skupienia (nie mniej niż 50% wyjaśnionej wariacji każdego z wymiarów). Na podstawie tych kryteriów zdecydowano, że optymalna była liczba sześciu skupień.

Drugim etapem analizy było zastosowanie wstępnych centrów dla tych skupień z analizy hierarchicznej jako punktów startowych dla analizy skupień metodą *k*-średnich. Uzyskane rozwiązanie (rys. 1) pozwoliło na wyjaśnienie 59% wariacji eksploracji wszcz, 59% wariacji eksploracji w głąb, 72% wariacji eksploracji ruminacyjnej, 73% wariacji podjęcia

zobowiązań i 67% wariacji identyfikacji ze zobowiązaniami. Na osi pionowej Y przedstawiono wartości z dla pięciu wymiarów, obrazujące relację pomiędzy średnim natężeniem każdego z wymiarów w poszczególnych skupieniach a średnią w całej próbie. Wyodrębnione statusy tożsamości wykazały znaczne podobieństwo do opisanych przez Luyckxa i współautorów (2008a).

Status tożsamości osiągniętej (*n* = 130; 13.7%) odznaczał się wysokimi wynikami na obu wymiarach zobowiązań oraz wysokimi wynikami na wymiarach eksploracji adaptacyjnej (wszcz i w głąb) przy jednocześnie niskiej eksploracji ruminacyjnej. Status tożsamości przejętej (*n* = 152; 16%) charakteryzował się wysokimi wynikami na obu wymiarach zobowiązania oraz niskimi wynikami na wszystkich wymiarach eksploracji. Status ruminacyjnego moratorium (*n* = 159; 16.7%) charakteryzował się umiarkowanymi wyni-

Rysunek 1. Statusy tożsamości w badanej grupie

kami na wymiarach zobowiązania oraz wysokimi wynikami na wszystkich wymiarach eksploracji. Status beztroskiego rozproszenia tożsamości ($n = 130$; 13.7%) charakteryzował się niskimi wynikami na obu wymiarach zobowiązania oraz na wymiarach eksploracji adaptacyjnej, i umiarkowaną eksploracją ruminacyjną. Status rozproszonego rozproszenia tożsamości ($n = 139$; 14.6%) charakteryzował się niskimi wynikami na obu wymiarach zobowiązania, umiarkowanymi na wymiarach eksploracji adaptacyjnej oraz wysoką eksploracją ruminacyjną. Status niezróżnicowanej tożsamości ($n = 242$; 25.4%), najliczniej reprezentowany w próbie i w największym stopniu odzwierciedlający średnią grupową, odznaczał się przeciętnymi wynikami na każdym z wymiarów tożsamości.

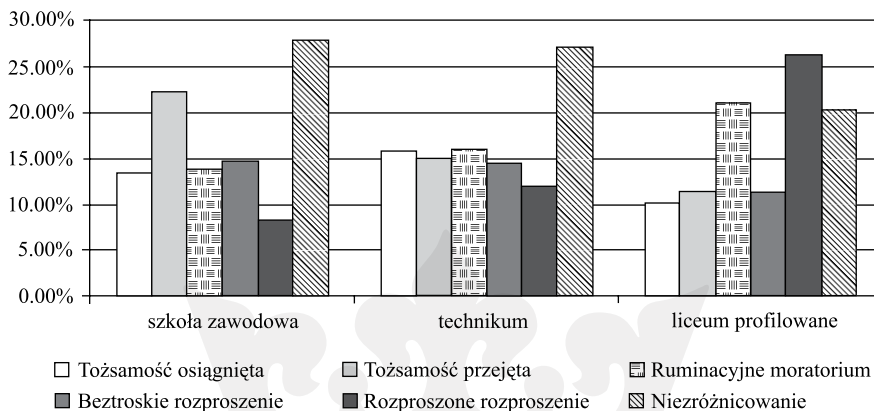
Statusy tożsamości a zmienne społeczno-demograficzne

Wystąpiły istotne, choć niezbyt duże, różnice pod względem częstości występowania poszczególnych statusów tożsamości w różnych typach szkół zawodowych ($\chi^2(10) = 55.44$; $p < .001$; V -Cramera = .17). Odsetek uczniów

o statusie tożsamości przejętej był najwyższy w zasadniczych szkołach zawodowych, nieco niższy w technikach, a najniższy w liceach profilowanych. Odwrotnie przedstawiała się zależność w przypadku statusu ruminacyjnego moratorium, który w liceach profilowanych występował częściej niż w pozostałych typach szkół. Wyraźna różnica dotyczyła statusu rozproszonego rozproszenia tożsamości. W zasadniczych szkołach zawodowych i w technikach był to najrzadziej występujący status tożsamości, podczas gdy w grupie uczniów liceum profilowanego status ten występował najczęściej (rys. 2).

Pomiędzy osobami o różnym statusie tożsamości nie zaobserwowano istotnych różnic pod względem wieku, rozkładu płci, faktu posiadania lub nieposiadania rodzeństwa, wykształcenia matki i ojca, tego, czy matka lub ojciec pracowali w chwili badania, czy byli bezrobotni, tego, czy matka lub ojciec mieli w przeszłości problemy ze znalezieniem pracy, tego, czy rodzice w chwili badania albo w przeszłości pracowali poza granicami kraju, wielkości miejsca zamieszkania, oraz tego, czy rodzina zmieniła miejsce zamieszkania w ostatnich latach.

Rysunek 2. Statystyka tożsamości w trzech rodzajach szkół zawodowych

Statystyka tożsamości a zróżnicowanie wartości średnich w zakresie stylów tożsamości, emocji samoświadomościowych i regulacji emocji

W celu analizy różnic pomiędzy statusami tożsamości pod względem zmiennych zależnych zastosowano metodę wielowymiarowej analizy wariancji (MANOVA). Ogólny efekt wielozmiennowy statusów tożsamości zaobserwowano w przypadku stylów tożsamości: λ -Wilksa = .65; $F(15,2603) = 29.68$; $p < .001$; $\eta^2 = .14$, tendencji do doświadczania wstydu i winy: λ -Wilksa = .91; $F(10,1884) = 8.75$; $p < .001$; $\eta^2 = .04$ oraz wymiarów regulacji emocji: λ -Wilksa = .83; $F(30,3762) = 6.14$; $p < .001$; $\eta^2 = .04$. Istotna była także różnica pod względem ogólnego wskaźnika dysregulacji emocji (DERS ogólny). W tabeli 2 przedstawiono wyniki analizy jednozmiennowej, pozwalające na wgląd w zależności szczegółowe.

Największe różnice między osobami o różnych statusach tożsamości wystąpiły w przypadku stylu dyfuzyjno-unikowego, przy czym najniższe wyniki miały osoby o statusach tożsamości osiągniętej i przejętej, a najwyższe o statusach rozproszonego i beztroskiego rozproszenia tożsamości. Badani o statusach ruminacyjnego moratorium oraz nieźródnicowanej tożsamości uzyskali wyniki mieszczące się między tymi skrajnymi grupami. Osoby o tych dwóch statusach rozproszenia tożsamo-

ści w mniejszym stopniu niż jednostki należące do wszystkich pozostałych grup stosowały także normatywny styl tożsamości. W odniesieniu do stylu informacyjnego najniższe wyniki zaobserwowano wśród osób o statusie beztroskiego rozproszenia tożsamości, a najwyższe w grupach o statusie tożsamości osiągniętej i ruminacyjnego moratorium. Pozostałe grupy uzyskały wyniki mieszczące się pomiędzy tymi statusami.

W odniesieniu do emocji samoświadomościowych najniższe wartości skłonności do wstydu odnotowano u osób ze statusami charakteryzującymi się wysokim poziomem zobowiązań, tj. ze statusami tożsamości przejętej i osiągniętej. W przypadku skłonności do poczucia winy najniższe wyniki również związane były ze statusami tożsamości przejętej i osiągniętej, ale charakteryzowały też status tożsamości nieźródnicowanej. Najwyższy natomiast poziom skłonności do wstydu występował wśród osób o statusie rozproszonego rozproszenia tożsamości. W zakresie skłonności do poczucia winy najwyższe wyniki związane były ze statusami rozproszonego rozproszenia, ruminacyjnego moratorium i beztroskiego rozproszenia tożsamości.

W przypadku różnych wymiarów regulacji emocji większość efektów była słaba. Najwyraźniejsze różnice pomiędzy osobami o różnych statusach tożsamości wystąpiły

Tabela 2. Statusy tożsamości a style tożsamości, wstyd, poczucie winy i wymiary regulacji emocji

Statusy Zmienne	Tożsamość osiągnięta	Tożsamość przejęta	Rumina-cyjne moratorium	Beztroskie rozproszenie	Rozpro-szone rozproszenie	Tożsamość niezróżni-cowana	$F (\eta^2)$
Style tożsamości							
Normatywny	3.33 ^b (.81)	3.10 ^b (.81)	3.25 ^b (.72)	2.78 ^a (.76)	2.72 ^a (.63)	3.22 ^b (.67)	17.71*** (.09)
dyfuzyjno-unikowy	1.83 ^a (.67)	1.77 ^a (.69)	2.37 ^b (.72)	2.65 ^c (.71)	2.86 ^c (.75)	2.28 ^b (.70)	52.63*** (.22)
Informacyjny	4.59 ^c (.43)	4.25 ^b (.65)	4.49 ^c (.51)	3.87 ^a (.76)	4.19 ^b (.61)	4.20 ^b (.52)	25.46*** (.12)
Emocje samoświadomościowe							
Wstyd	1.95 ^{ab} (.73)	1.82 ^a (.67)	2.19 ^c (.65)	2.26 ^c (.78)	2.51 ^d (.80)	2.11 ^{bc} (.69)	16.32*** (.08)
poczucie winy	2.60 ^{ab} (.81)	2.43 ^a (.74)	2.81 ^{bc} (.70)	2.71 ^{bc} (.80)	2.91 ^c (.69)	2.66 ^{ab} (.72)	7.57*** (.04)
Regulacja emocji							
Nieakceptacja	1.96 ^{abc} (1.02)	1.77 ^a (.83)	2.17 ^{bc} (.88)	2.00 ^{abc} (.99)	2.24 ^c (.98)	1.94 ^{ab} (.76)	5.47*** (.03)
Cel	2.80 ^{ab} (1.22)	2.62 ^a (1.16)	3.28 ^{cd} (1.18)	3.08 ^{bc} (1.10)	3.52 ^d (1.04)	2.91 ^{ab} (1.03)	12.96*** (.06)
Impulsy	2.14 ^a (1.16)	2.12 ^a (1.18)	2.42 ^{ab} (1.20)	2.59 ^b (1.20)	2.68 ^b (1.31)	2.37 ^{ab} (1.15)	5.04*** (.03)
Świadomość	2.08 ^a (.76)	2.47 ^b (.92)	2.29 ^{ab} (.72)	2.95 ^c (1.01)	2.56 ^b (.97)	2.53 ^b (.84)	15.10*** (.07)
Strategie	2.15 ^{ab} (1.11)	1.90 ^a (.92)	2.43 ^{bc} (1.04)	2.25 ^b (1.01)	2.68 ^c (1.06)	2.14 ^{ba} (.91)	10.81*** (.05)
Rozumienie	1.89 ^{ab} (.79)	1.74 ^a (.79)	2.07 ^b (.73)	2.08 ^b (.92)	2.39 ^c (.91)	1.95 ^{ab} (.73)	11.15*** (.06)
DERS ogólny	2.18 ^a (.79)	2.09 ^a (.65)	2.47 ^b (.67)	2.48 ^{bc} (.71)	2.70 ^c (.70)	2.30 ^{ab} (.64)	14.96*** (.07)

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Uwaga: W komórkach podano wartości średnie oraz, w nawiasach, wartość odchylenia standardowego. Wartości z odmiennymi indeksami różnią się od siebie istotnie (test *post-hoc*: test Tukeya HSD)

na wymiarze braków w świadomości emocji. Największe trudności w uświadamianiu własnych emocji wystąpiły u osób o statusie beztroskiego rozproszenia, a najmniejsze nasilenie tych trudności wystąpiło wśród osób o statusach tożsamości osiągniętej i ruminacyjnego moratorium. Pomędzy osobami o pozostałych statusach różnice na tym wymiarze były nieistotne statystycznie. W przypadku trudności w realizacji zachowań ukierunkowanych na cel osoby o statusach ruminacyjnego moratorium i rozproszonego rozproszenia uzyskały wyniki wyższe niż badani o statusach tożsamości osiągniętej i przejętej. Na wymiarze braków w rozumieniu emocji najwyższe wyniki uzyskano w grupie osób o statusie rozproszonego rozproszenia tożsamości. Osoby o statusach ruminacyjnego moratorium oraz beztroskiego rozproszenia tożsamości, które uzyskały wyniki nieco niższe, doświadczały jednak istotnie więcej trudności na tym wymiarze regulacji niż osoby o statusie tożsamości przejętej, u których ten wynik był najniższy. Osoby o statusie tożsamości przejętej odznaczały się z kolei niższymi wynikami na wymiarze ograniczonego dostępu do strategii regulacji emocji niż osoby o statusach ruminacyjnego moratorium oraz beztroskiego i rozproszonego rozproszenia tożsamości. Kierunek różnic między statusami obrazują także różnice w zakresie całkowitego poziomu trudności w regulacji emocji, a mianowicie osoby o statusach tożsamości osiągniętej i przejętej charakteryzowały się mniejszymi trudnościami w regulacji emocji niż osoby o statusach ruminacyjnego moratorium i beztroskiego rozproszenia, a zwłaszcza rozproszonego rozproszenia tożsamości.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Celem prezentowanych analiz była zarówno weryfikacja kilku szczegółowych hipotez, dotyczących trafności modelu statusów tożsamości Luyckxa i in. (2008a) w grupie uczniów szkół zawodowych, co nie było dotąd przedmiotem badań, jak również ocena podobieństw i różnic między osobami o różnym sta-

tusie tożsamości pod względem innych zmiennych, związanych zarówno z poznawczym, jak i emocjonalnym funkcjonowaniem w okresie dorastania. W większości przypadków uzyskane wyniki potwierdziły przewidywania.

Statystyka tożsamości wśród uczniów szkół zawodowych

W celu wyodrębnienia statusów tożsamości posłużono się metodą empiryczną (analiza skupień), dzięki czemu możliwe było dotarcie do rzeczywistego zróżnicowania konstelacji tożsamości w badanej grupie. Uzyskane rozwiązanie sześcioklasterowe – tj. tożsamość osiągnięta, tożsamość przejęta, ruminacyjne moratorium, beztroskie rozproszenie, rozproszone rozproszenie, tożsamość niezróżnicowana – było w wysokim stopniu zbieżne z innymi wynikami, w których stosowano ten sam sposób ustalania rodzajów statusów tożsamości (Luyckx i in., 2008a) i pozwoliło na potwierdzenie **hipotezy 1**. Najczęściej występującym był status tożsamości niezróżnicowanej, w przypadku którego natężenie wymiarów tożsamości zbliżone było do średniej. Poza tym żaden ze statusów tożsamości nie występował w próbie wyraźnie częściej niż pozostałe, co dowodzi dużego zróżnicowania grupy uczniów szkół zawodowych pod tym względem. Zmienną, która okazała się istotnie związana z rozkładem statusów tożsamości w całej badanej grupie, był rodzaj szkoły zawodowej. Może to sugerować wpływ czynników związanych z programem nauczania oraz innych składowych kontekstu edukacyjnego, specyficznych dla poszczególnych typów szkół (Baumeister, Muraven, 1996). Istotne znaczenie mogła też mieć preselekcja uczniów szkół gimnazjalnych do różnych typów szkół zawodowych na podstawie ich wcześniejszych doświadczeń edukacyjnych.

Wyniki potwierdziły wcześniejsze obserwacje dotyczące polskich uczniów różnych typów szkół (Piotrowski, 2013). Wśród uczniów szkół zasadniczych, a więc szkół nastawionych przede wszystkim na praktyczną naukę zawodu i niedających uprawnień do kontynuowania edukacji na poziomie akade-

mickim, najczęściej występującym statusem, obok niezróżnicowanej tożsamości, był status tożsamości przejętej, związany z wysokim poziomem zobowiązań tożsamościowych i małym zaangażowaniem w ich zmianę oraz niewielkimi wątpliwościami na temat kształtu własnego życia. Można przypuszczać, że kontekst edukacyjny wyznaczany przez zasadniczą szkołę zawodową sprzyja formowaniu tego właśnie statusu tożsamości. Uczniowie mają świadomość, że już w niedługim czasie zakończą edukację i wejdą na rynek pracy (w ich przypadku praca zawodowa często jest podejmowana w różnych formach już na etapie kształcenia), co może sprzyjać podejmowaniu zobowiązań wyznaczających kierunki postępowania w życiu. Spójny z tą interpretacją jest także wynik pokazujący, że w tej grupie status rozproszonego rozproszenia jest najrzadszy.

W przypadku techników odsetek osób o statusie tożsamości przejętej był niższy, częściej natomiast występował status rozproszonego rozproszenia. Grupą wyraźnie różniącą się od obu pozostałych byli uczniowie liceów profilowanych, które spośród analizowanych rodzajów szkół najbliższe są szkołom ogólnokształcącym. W tej grupie statusy związane z silnymi zobowiązaniami, tj. osiągnięta i przejęta tożsamość, występowały wyraźnie rzadziej, podczas gdy przewaga zaznaczyła się w obrębie statusów sygnalizujących występowanie kryzysu tożsamości, tj. ruminacyjnego moratorium i rozproszonego rozproszenia. Przyszłość rysująca się przed uczniami liceów profilowanych jest najbardziej mglista i niepewna, a oni sami często nie są przekonani, czemu chcą się poświęcić, w odróżnieniu od uczniów szkół zasadniczych, którym prawdopodobnie łatwiej jest określić swoją drogę życiową w najbliższych latach.

Status tożsamości a funkcjonowanie poznawcze i emocjonalne

Uzyskane wyniki dotyczące różnic między osobami o różnym statusie tożsamości pod względem stosowanych stylów tożsamości pozostają w zgodzie z wynikami badań,

w których wykorzystywano model tożsamości Luyckxa i in. (por. Wilson, 2012), jak też z wynikami uzyskanymi przez innych badaczy (np. Schwartz i in., 2000; Crocetti i in., 2013). Osoby o statusach rozproszenia tożsamości (beztroskim i rozproszonym) w mniejszym stopniu niż inne posługiwały się stylem normatywnym, przewyższały natomiast pozostałe osoby w sferze stylu dyfuzyjno-unikowego. Także zakres stosowania stylu informacyjnego był wśród nich niższy niż w przypadku osób o statusie tożsamości osiągniętej i ruminacyjnego moratorium. Wyniki te pozostają w zgodzie z przewidywaniami zawartymi w **hipotezie 2**.

W przypadku osób ze statusem rozproszonego rozproszenia zaobserwowano najwyższą skłonność do doświadczania wstydu – emocji, której wysokie nasilenie może w znacznym stopniu zakłócać funkcjonowanie społeczne, jak też proces formowania tożsamości, co pozostaje w zgodzie z **hipotezą 3**. Osoby z tym statusem przejawiają również wyraźne trudności z regulacją emocji w zakresie większości badanych wymiarów. Tym z kolei, co charakteryzuje osoby o statusie beztroskiego rozproszenia, są najwyższe trudności w uświadamianiu sobie emocji. Osoby o tym statusie tożsamości nie doświadczają szczególnych trudności związanych z brakiem silnych zobowiązań oraz niewielkim zaangażowaniem w działania eksploracyjne, co przejawia się w niezbyt wysokim natężeniu eksploracji ruminacyjnej. Niska świadomość własnych emocji może być jedną z przyczyn tego stanu rzeczy. Słaba świadomość własnych przeżyć emocjonalnych, przy dodatkowym występowaniu trudności z ich zrozumieniem, mogą pozwalać im nie konfrontować się z trudnymi przeżyciami, ale tym samym sprzyjać bierności i brakowi motywacji do zmiany sytuacji, w jakiej się znajdują.

Na drugim biegunie znajdowały się osoby o statusach związanych z wysokimi poziomami zobowiązań, tj. tożsamość osiągnięta i przejęta. W obu tych grupach zaobserwowano wysoki zakres posługiwania się stylem normatywnym oraz niski zakres posługiwania się stylem dyfuzyjno-unikowym. Osoby o statusie toż-

samości osiągniętej w większym jednak stopniu stosowały styl informacyjny, co potwierdza tezę (Marcia, 1980), że w ich przypadku zobowiązania podejmowane są w wyniku bardziej pogłębionej oceny, uwzględniającej różnorodne aspekty sytuacji. Powyższe wyniki pozostają w zgodzie z przewidywaniami zawartymi w **hipotezie 2**. Pod względem tendencji do doświadczania emocji samoświadomościowe różnice między tymi statusami były niewielkie. Również na wymiarach regulacji emocji w większości przypadków zaobserwowano podobieństwa. Ponownie jednak istotny okazał się wymiar braków w świadomości emocji. W grupie osób o statusie tożsamości przejętej świadomość własnych emocji była istotnie niższa niż u osób o statusie tożsamości osiągniętej. Może to świadczyć o tym, że zobowiązania podejmowane przez osoby o statusie tożsamości osiągniętej nie tylko są poprzedzone bardziej dogłębnym przetwarzaniem poznawczym, ale również, że oparte są na bardziej świadomym doświadczaniu emocji. W przypadku tożsamości przejętej większa sztywność zobowiązań może więc stanowić konsekwencję relatywnie niskiego dostępu do własnych emocji związanych z zobowiązaniami, co może utrudniać angażowanie się w kolejne cykle ewaluacji zobowiązań (Luyckx i in. 2006a). Wysokie podobieństwo pod względem stylów tożsamości stosowanych przez osoby o statusach tożsamości przejętej i osiągniętej oraz istotne różnice między tymi grupami na wymiarze świadomego doświadczania emocji potwierdzają **hipotezę 6**, choć trzeba podkreślić, że różnice te są niewielkie i nie występują w przypadku większości wymiarów regulacji emocji.

Istotna różnica w zakresie zdolności do uświadamiania sobie emocji między osobami o statusach tożsamości osiągniętej i przejętej pozwala dodatkowo na sformułowanie hipotezy dotyczącej znaczenia najniższych wyników uzyskiwanych przez osoby o tych dwóch statusach, w zakresie skłonności do wstydu i poczucia winy. Można bowiem przypuszczać, że wyniki osób ze statusem tożsamości przejętej nie wskazują na rzeczywisty poziom tych skłonności, ale stanowią konsekwencję

ich niskiej świadomości emocji. Wyższa zdolność do uświadamiania emocji związana ze statusem tożsamości osiągniętej pozwala natomiast przypuszczać, że niskie wyniki tych osób w zakresie skłonności do wstydu i poczucia winy są bardziej wiarygodne. Taka hipoteza pozostaje zgodna z założeniami Marcii (2006) dotyczącymi jakościowych różnic w funkcjonowaniu między osobami o różnych statusach tożsamości.

Częściowe potwierdzenie zyskała hipoteza, że najwyższe wyniki w zakresie skłonności do wstydu i poczucia winy nie są związane z jednym określonym statusem tożsamości (**hipoteza 4**). Najwyższy poziom skłonności do poczucia winy związany jest z obydwojma statusami rozproszenia tożsamości oraz z ruminacyjnym moratorium. Najwyższy poziom skłonności do wstydu wiąże się natomiast ze statusem rozproszonego rozproszenia tożsamości. Można więc utrzymać założenie o zakłócającym, ale zróżnicowanym, wpływie wstydu i poczucia winy na rezultaty rozwoju tożsamości. Znalazła też potwierdzenie hipoteza, że osoby o statusie tożsamości osiągniętej i przejętej odznaczają się najwyższym poziomem zdolności do regulacji emocji (**hipoteza 5**). Również zgodne z przewidywaniem było to, że najwyższy poziom trudności w regulacji emocji wiązał się ze statusem rozproszonego rozproszenia tożsamości. Drugim statusem o najwyższych wynikach w tym zakresie był jednak status beztroskiego rozproszenia, a nie, jak przewidywano, status ruminacyjnego moratorium.

OGRANICZENIA I PRZYSZŁE KIERUNKI BADAŃ

Po pierwsze, jednym z ograniczeń związanych z potencjalną ekstrapolacją wniosków z badań jest fakt, że osobami badanymi byli jedynie uczniowie szkół zawodowych, którzy mogą być grupą dość homogeniczną. Jak wykazano w innych badaniach (Piotrowski, 2013), różnią się oni od uczniów szkół ogólnokształcących między innymi statusem edukacyjno-społecznym i ekonomicznym rodzin pocho-

zenia. To, że w prezentowanych tu badaniach uczniowie szkół ogólnokształcących nie brali udziału, sprawia, że rzeczywisty obraz zależności między zmiennymi może być przedstawiony w sposób niepełny.

Po drugie, dane zostały zebrane za pomocą kwestionariuszy samoopisu, dając jedynie wskaźniki ilościowe, co nie pozwala na całościowy, pogłębiony ogląd sytuacji młodych ludzi. Wskazane jest potwierdzenie uzyskanych wyników w badaniach z zastosowaniem innych metod kwestionariuszowych pozwalających na pomiar podobnych zmiennych oraz w badaniach wykorzystujących inne źródła informacji (np. inne osoby jako źródła informacji na temat funkcjonowania emocjonalnego osób badanych).

Po trzecie, przedstawione wyniki nie dają wglądu w dynamiczne mechanizmy procesu formowania się tożsamości. Przedstawione dane zostały uzyskane w trakcie jednego pomiaru i nie dają możliwości wnioskowania o zależnościach przyczynowych. Wskazane jest przeprowadzenie w tym obszarze analiz podłużnych.

Po czwarte, wyniki dotyczące skłonności do doświadczania poczucia winy uzyskano za pomocą narzędzia mierzącego jedynie dezadaptacyjne poczucie winy (Averill i in., 2002), co nie pozwala na uzyskanie całościowego obrazu zależności między poczuciem winy a rozwojem tożsamości. W celu wyeliminowania tego ograniczenia należałoby przeprowadzić badania, w których wymiar poczucia winy zostałby zmierzony za pomocą narzędzia pozwalającego na pomiar jej adaptacyjnych form.

PRZYPISY

¹ Artykuł przygotowany w ramach projektu badawczego NCN OPUS 2 nr rejestracyjny 2011/03/B/HS6/01884 pt. *Mechanizmy formowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do dorosłości. Regulacyjna rola emocji samoświadomościowych na lata 2012–2015* (kierownik projektu: prof. dr hab. Anna I. Brzezińska, Instytut Psychologii UAM w Poznaniu; główny wykonawca: dr Tomasz Czub).

BIBLIOGRAFIA

Averill P.M., Diefenbach G.J., Stanley M.A., Breckenridge J.K., Lusby B. (2002), Assessment of shame and guilt in a psychiatric sample: A comparison of two measures. *Personality and Individual Differences*, 32, 1365–1376.

KONKLUZJA

W badaniu poszukiwano odpowiedzi na cztery pytania badawcze. Uzyskane wyniki pozwoliły na stwierdzenie, że – odnośnie do pytania 1 – statusy tożsamości występujące w grupie uczniów szkół zawodowych są podobne jak w innych grupach, takich jak uczniowie szkół średnich i studenci. Także jednak wewnątrz tej grupy występują różnice, przy czym uczniowie szkół zasadniczych odznaczają się silniejszą, bardziej sztywną strukturą tożsamości niż uczniowie liceów zawodowych, którzy z kolei doświadczają silniejszego kryzysu tożsamości. Uczniowie o różnych statusach tożsamości różnią się też stosowanymi stylami tożsamości oraz funkcjonowaniem emocjonalnym, przejawiającym się w zdolności do regulacji emocji oraz skłonności do doświadczania emocji wstydu i winy. Najwyraźniejsze różnice dotyczyły osób o statusie rozproszonego rozproszenia z jednej strony oraz tożsamości przejętej i osiągniętej z drugiej. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że wyróżnione i zbadane zmienne umożliwiają różnicowanie osób o różnych statusach tożsamości. Wyniki potwierdziły przewidywania płynące z koncepcji tożsamości Koena Luyckxa, a jednocześnie pozwoliły na rozszerzenie dotychczasowej wiedzy o dane dotyczące słabo poznanej przez badaczy tożsamości grupy uczniów różnych typów szkół zawodowych.

Mamy nadzieję, że przedstawione wyniki przyczynią się do podjęcia kolejnych badań dotyczących podobnych zagadnień, co pozwoli na ich weryfikację.

- Baumeister R.F., Muraven M. (1996), Identity as adaptation to social, cultural, and historical context. *Journal of Adolescence*, 19, 405–416.
- Berzonsky M.D. (1989), Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 268–282.
- Berzonsky M.D. (2011), A social-cognitive perspective on identity construction [w:] S.J. Schwartz, K. Luyckx, V.L. Vignoles (red.), *Handbook of identity theory and research*, vol. 1. *Structures and processes*. 55–77. New York-Dordrecht-Heidelberg-London: Springer.
- Berzonsky M.D., Kuk L.S. (2000), Identity status, identity processing style, and the transition to university. *Journal of Adolescent Research*, 15, 81–98. doi: 10.1177/0743558400151005.
- Berzonsky M.D., Nurmi J-E., Kinney A., Tammi K. (1999), Identity processing style and cognitive attributional strategies: Similarities and difference across different contexts. *European Journal of Personality*, 13, 105–120.
- Berzonsky M.D., Ciecuch J., Duriez B., Soenens B. (2011), The how and what of identity formation: Associations between identity styles and value orientations. *Personality and Individual Differences*, 50, 295–299.
- Blair K.A., Denham S.A., Kochanoff A., Whipple B. (2004), Playing it cool: Temperament, emotion regulation, and social behavior in preschoolers. *Journal of School Psychology*, 42, 419–443.
- Bosch L.A., Card N.A. (2012), A meta-analytic review of Berzonsky's *Identity Style Inventory* (ISI). *Journal of Adolescence*, 35, 333–343.
- Brzezińska A.I., Czub T., Hejmanowski Sz., Rękosiewicz M., Kaczan R., Piotrowski K. (2012), Uwarunkowania procesu kształtowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do dorosłości. *Kultura i Edukacja*, 89, 23–50.
- Brzezińska A.I., Piotrowski R. (2010). Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS). *Polskie Forum Psychologiczne*, 15 (1), 66–84.
- Cabral J., Matos P.M., Beyers W., Soenens B. (2012), Attachment, emotion regulation and coping in Portuguese emerging adults: A test of a mediation hypothesis. *The Spanish Journal of Psychology*, 15, 1000–10012.
- Cooper M.L., Shaver P.R., Collins N.L. (1998), Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1380–1397.
- Crocetti E., Berzonsky M.D., Meeus W. (2012), A person-centered approach to identity styles. *Bollettino di Psicologia Applicata*, 263, 17–30.
- Crocetti E., Schwartz S.J., Fermani A., Klimstra T., Meeus W. (2012), A cross-national study of identity status in Dutch and Italian adolescents. Status distribution and correlates. *European Psychologist*, 17, 171–181.
- Crocetti E., Sica L.S., Schwartz S.J., Serafini T., Meeus W. (2013), Identity styles, dimensions, statuses, and functions: Making connections among identity conceptualizations. *Revue européenne de psychologie appliquée*, 63, 1–13.
- Czub T. (2012a), *Opis Kwestionariusza uczuć osobistych – PFQ-2/PL*. Poznań: Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (maszynopis niepublikowany).
- Czub T. (2012b), *Opis Kwestionariusza trudności w regulacji emocji – DERS/PL*. Poznań: Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (maszynopis niepublikowany).
- Czub T., Brzezińska A.I. (2013), Regulacyjna wartość emocji wstydu w procesie kształtowania się tożsamości. *Psychologia Rozwojowa*, 18, 27–42.
- Diamond L.M., Aspinwall L.G. (2003), Emotion regulation across the life span: An integrative perspective emphasizing self-regulation, positive affect, and dyadic processes. *Motivation and Emotion*, 27, 125–156.
- Erikson E.H. (2000), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Ferguson T., Crowley S.L. (1997), Measure for measure: A multitrait-multimethod analysis of guilt and shame. *Journal of Personality Assessment*, 69, 425–441.
- Gilbert P. (1998), What is shame? Some core issues and controversies [w:] P. Gilbert, B. Andrews (red.), *Shame. Interpersonal behavior, psychopathology and culture*. 3–38. New York: Oxford University Press.
- Gore P.A. (2000), Cluster analysis [w:] H.E.A. Tinsley S.D. Brown (red.), *Handbook of applied multivariate statistics and mathematical modeling*. 297–321. San Diego: Academic Press.
- Gratz K.L., Roemer L. (2004), Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26, 41–54.

- Gupta S., Rosenthal M.Z., Mancini A.D., Cheavens J.S., Lynch T.R. (2008), Emotion regulation skills mediate the effects of shame on eating disorder symptoms in women. *Eating Disorders*, 16, 405–417.
- Harder D.H., Cutler L., Rockart L. (1992), Assessment of shame and guilt and their relationships to psychopathology. *Journal of Personality Assessment*, 59, 584–604.
- Harder D.H., Zalma A. (1990), Two promising shame and guilt scales: A construct validity comparison. *Journal of Personality Assessment*, 55, 729–745.
- Jankowski P. (2013), Identity status and emotion regulation in adolescence and early adulthood. *Polish Psychological Bulletin*, 44, 162–172.
- Kroger J. (2007), Why is identity achievement so elusive? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 7 (4), 331–348.
- Laible D., Carlo G., Eye J., Parker J. (2010), Negative emotionality and emotion regulation: A person-centered approach to predicting socioemotional adjustment in young adolescents. *Journal of Research in Personality*, 44, 621–629.
- Lannegrand-Willems L., Bosma H.A. (2006), Identity development-in-context: The school as an important context for identity development. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 6, 85–113.
- Lewis H.B. (1971), *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press.
- Lewis M. (1992), *Shame. The exposed self*. New York: The Free Press.
- Lewis M. (2008), Emocje samoświadomościowe: zażenowanie, duma, wstyd, poczucie winy [w:] M. Lewis, J. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji*. 780–797. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lutwak N., Ferrari J.R., Cheek J.M. (1998), Shame, guilt, and identity in men and women: The role of identity orientation and processing style in moral affects. *Personality and Individual Differences*, 25, 1027–1036.
- Luyckx K., Goossens L., Soenens B. (2006a), A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: Change dynamics in commitment formation and commitment evaluation. *Developmental Psychology*, 42, 366–380.
- Luyckx K., Soenens B., Goossens L. (2006b), The personality-identity interplay in emerging adult women: Convergent findings from complementary analysis. *European Journal of Personality*, 20, 195–215.
- Luyckx K., Schwartz S.J., Berzonsky M.D., Soenens B., Vansteenkiste M., Smits I., Goossens L. (2008a), Capturing ruminative exploration: extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42, 58–82.
- Luyckx K., Schwartz S.J., Goossens L., Pollock S. (2008b), Employment, sense of coherence and identity formation: Contextual and psychological processes on the pathway to sense of adulthood. *Journal of Adolescent Research*, 23 (5), 566–591.
- Luyckx K., Duriez B., Klimstra T.A., De Witte H. (2010a), Identity statuses in young adult employees: Prospective relations with work engagement and burnout. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 339–349. doi: 10.1016/j.jvb.2010.06.002.
- Luyckx K., Lens W., Smits I., Goossens L. (2010b), Time perspective and identity formation: Short-term longitudinal dynamics in college students. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 238–247.
- Luyckx K., Klimstra T.A., Duriez B., Schwartz S.J., Vanhalst J. (2012), Identity processes and coping strategies in college students: Short-term longitudinal dynamics and the role of personality. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 1226–1239.
- Marcia J.E. (1966), Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–58. doi: 10.1037/h0023281.
- Marcia J.E. (1980), Identity in adolescence [w:] J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology*. 159–187. New York: John Wiley and Sons.
- Marcia J.E. (2006), Ego identity and personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 20, 577–596.
- Meeus W. (2011), The study of adolescent identity formation 2000–2010: A review of longitudinal research. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 75–94. doi: 10.1111/j.1532-7795.2010.00716.x.
- Orth U., Berking M., Burkhardt S. (2006), Self-conscious emotions and depression: Rumination explains why shame but not guilt is maladaptive. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1608–1619. doi:10.1177/0146167206292958.

- Padilla-Walker L.M., Barry C.M., Carroll J.S., Madsen S.D., Nelson L.J. (2008), Looking on the bright side: The role of identity status and gender on positive orientations during emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 31, 451–467.
- Piotrowski K. (2013), Identity in adolescence and emerging adulthood: Relationships with emotional and educational factors. *Polish Psychological Bulletin*, 44, 140–150.
- Roker D., Banks M.H. (1993), Adolescent identity and school type. *British Journal of Psychology*, 84, 297–300.
- Schoenleber M., Berenbaum H. (2012), Shame regulation in personality pathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 121, 433–446.
- Schwartz S.J., Mullis R.L., Waterman A.S., Dunham R.M. (2000), Ego identity status, identity style, and personal expressiveness: An empirical investigation of three convergent constructs. *Journal of Adolescent Research*, 15, 504–521.
- Schwartz S.J., Mason C.A., Pantin H., Szapocznik J. (2009), Longitudinal relationships between family functioning and identity development in Hispanic adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 29 (2), 177–211.
- Schwartz S.J., Beyers W., Luyckx K., Soenens B., Zamboanga B.L., Forthun L.F., Hardy S.A., Vazsonyi A.T., Ham L.S., Kim S.Y., Whitbourne S.K., Waterman A.S. (2011), Examining the light and dark sides of emerging adults' identity: A study of identity status differences in positive and negative psychosocial functioning. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 839–859.
- Schwartz S.J., Zamboanga B.L., Luyckx K., Meca A., Ritchie R.A. (2013), Identity in emerging adulthood: Reviewing the field and looking forward. *Emerging Adulthood*, 1, 96–113.
- Senejko A. (2010), *Inwentarz stylów tożsamości (ISI) Michaela D. Berzonsky'ego* – dane psychometryczne polskiej adaptacji kwestionariusza. *Psychologia Rozwojowa*, 15, 31–48.
- Smits I. (2009), *Identity styles in adolescence. Measurement and associations with perceived parenting, personal well-being, and interpersonal functioning*. Leuven, Belgium: Katholieke Universiteit Leuven (unpublished manuscript of the PhD thesis).
- Tangney J.P., Dearing R.L. (2002), *Shame and Guilt*. New York: Guilford.
- Tangney J., Dearing R., Wagner E., Gramzow R. (2000), *The Test of Self-Conscious Affect-3 (TOSCA-3)*. Fairfax: George Mason University.
- Wilson J. (2011), *Using identity processing styles to better understand a comprehensive status model of identity development* (unpublished manuscript of the PhD thesis). Akron: University of Akron.